

Ти ми дајеш крила соколова,
 Ти ме дижеш тамо под облаке,
 С те висине гледам прошлост твоју,
 Гледам славу и твоје јунаке;

Гледам диве под калпаком сјајним,
 На калпаку перјанице вите –
 По плећима смјелих барјактара
 Ударају оне златне ките!

Гледам, гледам, па им летим живо,
 Браћу љубим у јуначка чела,
 А из ока, од среће и миља,
 Отимље се једна суза врела,

Суза чиста; суза душе моје,
 Суза, што ме милом братству веже,
 Суза вјерна љубави и крви,
 Теби, Српство, што ме вјечно стеже!

Треба истаћи да и поред огромног настојања аустроугарских власти да - и тезом како *изван православља нема српства* - заустави ширење идеје српства међу Србима католичке и муслиманске вероисповести, све већи број католика, а нарочито муслиманских интелектуалаца, за време аустроугарске окупације у Босни и Херцеговини, јавно манифестује своје српство. Нажалост историјски догађаји који су наступили после Првог светског рата и стварање заједничке југословенске државе потиснули су идеју српства и у први план избацили југословенство, па су многи босанскохерцеговачки католици и муслимани српског порекла своје српство утапали у југословенство. После Другог светског рата Босна и Херцеговина постаје једна од федералних република југословенске државе, а нешто касније, за време комунистичког режима, озваничена је и посебна муслиманска нација, која ће у време Грађанског рата у Босни и Херцеговини (1992-1995) бити преименована у бошњачку.

У том периоду само мањи број босанскохерцеговачких муслимана и католика јавно манифестује своје српско порекло и припадност српском народу, али су то и најугледнији представници тог дела српског корпуса - поред већ споменутог књижевника Меше Селимовића, то је нобеловац Иво Андрић.

У настојању да створе синтетичку нацију аустроугарске власти забрањују све националне покрете, а у државним основним школама деца се уче босанском етничком идентитету. Однос аустроугарских власти према најбројнијем (српском) становништву Босне и Херцеговине које је још из турских времена било отпорно на притиске и имало изграђену националну свест, изазвало је јаке реакције и многе православне црквене општине крећу 1896. године у одлучну борбу за своју верско-просветну (црквено-школску) аутономију. Српски народни представници се организују и воде веома упорну и бескомпромисну борбу за верско-просветну аутономију Срба у Аустроугарској монархији.

Испод фотографије која је објављена у часопису *Нова искра* (бр 2 из 1901. године) имамо и списак српских првака на збору у Сарајеву 1899. године. Изнад њиховог групног снимка пише: *Српски народни представници из Босне и Херцеговине у борби за верско-просветну аутономију Срба у Аустроугарској монархији*, а испод су наведена њихова имена и места из којих су. На том списку, међу српским народним представницима, је и свештеник Коста Г. Душанић из Прибинића (испод фотографије пише Прибињић како су мештани, све до скоро, називали своје место).

На тој историјски веома вредној фотографији налазе се следећа свештена лица: Стево Трифковић - Сарајево, Лука Чупић - Сарајево, Михаило Јовичић - Брчки, Јован Врањешевећ - Добој, Хаџи Теодор Илић - Тешањ, Владимир Пејовић - Маглај, Јован Пећанац - Варџар Вакуф, Ђорђе Поповић - Купрес, Миле Хаџи Попадић - Кључ, Стојан Врањешевећ - Б. Нови, Душан Кеџман - Б. Костајница, Коста Душанић - Прибињић, Јефрем Станковић - Чечава, Перо Максимовић - Трново, Лазар Марковић - Мачковац, Никола Шкорић - Вршани, Димитрије Лукић - Бијела, и Стојан Тркуља - Језеро, као и трговци и друга лица: Глигорије М. Јефта-

новић - Сарајево, Стјепо Сршкић - Сарајево, Перо Шантић - Мостар, Војислав Шоле - Мостар, Стеван Ковачевић - Брчки, Јефто Костић - Брчки, Симо Јовановић - Бијељина, Лазо Јовановић - Д. Тузла, Васо Црногорчевић - Д. Тузла, Стеван Николић - Зворник, Симо Танасић - Добој, Ристо Јовичић - Модрича, Никола Цикота - Дубица (Модрича), Коста Максимовић - Б. Шамац, Тосије Станић - Градачац, Михаило Хаџи Стевић - Грачаница, Милан Илић - Маглај, Јован Ковачевић - Дервента, Миле Петровић - Кључ, Јово Насриловић - Гламоч, Ристо Павловић - Сански Мост, Ристо Кондић - Приједор, Лазар Милиновић - Приједор, Богдан Милановић - Б. Петровац, Перо Дрљача - Б. Нови, Јово Штековић - Б. Нови, Јанко Милосављевић - Б. Дубица, Симо Малић - Градишка, Коста Кујунџић - Лијевно, Перо Ждеро - Лијевно, Дамјан Плавшић - Високо, Перо Лалић - Столац, Гавро Попадић - Коњиц, Илија Поповић - Чајниче, Мићо Којић - Рогатица, Јово Јокић - Власеница, Коста Јовичић - Бусовача, Стеван Перић - Бродац, Цвијетин Бобар - Јања, Годор Јовановић - Обудовац и Михаило Милојевић - Жупањац.

Српски народни представници предали су аустроугарским властима у Бечу, 25. новембра 1896. године, свој први меморандум, у коме набрајају све повреде старих права од стране аустроугарске власти, и траже аутономију српске православне цркве, те рад српско-православних школа. Пошто њихова настојања у Бечу нису уродила плодом они су упутили цариградској патријаршији (1898. године) предлог као основу како да се регулише верско-просветна аутономија Срба у Аустроугарској монархији. Уз тај предлог указано је на опасност од римокатоличке пропаганде у Босни и Херцеговини. Основне тачке предлога биле су: владике бира свештеничко-народни сабор, а потврђује их цариградски патријарх; свештенике бирају црквене општине, а потврђују их митрополити; црквене општине могу да оснивају и издржавају српско-православне школе; плате владикама и свештенству дају црквене општине; свештенство самостално уређује духовне судове и решава важнија црквена питања.

Аустроугарска власт је 1902. године хтела октроисати црквено-школску уредбу без питања српских првака, који тај покушај

на време ометоше и у Цариград код патријарха Јоакима III послаше своју делегацију (прото Хаџи Теодор Илић, свештеник Стево Трифковић и Григорије Јефтановић). Патријарх Јоаким III подржа њихове захтеве и у Сарајево упути свога секретара Јона који са српским народним првацима састави нацрт црквено-школске уредбе.

Аустроугарске власти су отезале са давањем сагласности на урађени нацрт црквено-школске уредбе тражећи већи уплив власти у аутономна права православне цркве. Међутим, суочени са чврстим и јединственим ставом српских народних првака који су били на челу борбе за верско-просветну аутономију, аустријске власти су морале да уступку. Митрополити и српски народни прваци су 5. фебруара 1905. године потписали текст Уредбе, коју је 31. маја исте године одобрила цариградска патријаршија, а Франц Јосиф 31. јула (13. августа) 1905. године потврдио и прогласио као закон. Тако ће, на крају вишегодишња борба за аутономију српског народа дати резултате, те се од 1905. године могу поново да оснивају српско-православне школе, а уредбом је ограничено право мешања власти у послове цркве.

О борби Срба Босне и Херцеговине за верско-просветну или црквено-школску аутономију у оквиру Аустроугарске монархије можемо детаљније прочитати у књизи Боже Маџара *Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*.

Још у току припрема Аустроугарске за окупацију Босне и Херцеговине у Бечу се полазило од чињенице да ће српски елеменат представљати главну опозициону снагу окупационом режиму. На ту околност упозорен је и генерал Филиповић у инструкцији добијеној од Царске војне канцеларије. Може се заиста рећи да је у српском народу аустроугарска управа имала сталног противника, пошто се сукобила са национално најсвеснијим елементом, чија је политичка свест још од почетка XIX века, кроз буне и устанке као и под утицајем са стране (Србија, Црна Гора, Русија), била веома развијена.

До сукоба са новим режимом дошло је најпре због захтева окупационе државне управе, која је хтела да стави све под своју контролу, што се директно косило са раније стеченим правима

Срба у области националног живота. Наиме, Срби – православни у Босни и Херцеговини добили су од увођења турских реформи 1856. године извесна права, која су се сводила на самоуправу у области црквеног и школског живота, што се проводило у оквиру црквено-школских општина. Статутима Цариградске патријаршије од 1862. године било је дозвољено да у управним црквеним пословима учествују и световна лица, што је отворило пут утицају народа, односно лаичког елемента на црквени, а уз то и на школски живот Срба. У току развоја црквено-школске општине су тако постале центри окупљања и договарања Срба о свим питањима друштвеног и политичког живота, што се показало нарочито у устанку 1875. године.

Највећи удар у смислу укидања верско-просветне самоуправе Срба било је доношење Конвенције о привременом уређењу Православне цркве у Босни и Херцеговини склопљене између Цариградске патријаршије и Аустроугарске 1880. године. Тиме је одређен и статус ове цркве на начин како је највише одговарало аустроугарским политичким циљевима. Конвенција је, не само због својих одредаба по којима је у прерогатив владара прешло именовање митрополита него и због начина како је донесена, довела до продубљавања неповерења. Све је то отворило пут новим сукобима, јер је аустроугарска управа наставила са ограничавањем и укидањем стечених и већ у обичај претворених права српског народа да аутономно управља црквеним и школским пословима, бира свештенике и учитеље, оснива школе и управља са њима и слично и то све без уплитања државе.

Режим је за митрополите тражио поуздане људе, али је први такав покушај са Савом Косановићем пропао, јер он није могао као дабробосански митрополит да се потпуно потчини вољи Калајеве деспотске владе, па је 1885. године дао оставку. Слична борба вођена је и за слободан избор учитеља, јер је Влада прописала обавезу да учитељи морају добити одобрење за рад на конфесионалним школама. Посебно ваља истаћи да је у многим местима (Мостар, Бањалука, Бијељина и др.) дошло до оштрог сукоба око употребе националног српског назива за школе, општине и слично, јер је

власт, у складу са Калајевом националном политиком, забрањивала употребу националног имена.

Питања због којих се српска опозиција сукобљавала са влашћу још од почетка окупационе управе прелази, и у овој фази, оквире црквене и просветне борбе јер по начину како се та борба води и ко јој стоји на челу ово је био национални покрет за очување раније стечених и обезбеђења нових националних и политичких права.

Заједнички наступ представника Срба у Бечу у децембру 1896. године и предаја првог царског меморандума, формирање вођства покрета које наступа у име Срба у Босни и Херцеговини, захтеви за потпуном самоуправом црквено-школских општина, одбијање било каквог надзора државе над верским и школским животом и слично, забринули су режим који је у том видео покушај стварања “државе у држави” па су стога, не само први него и остала три меморандума (предата касније - други меморандум 31.3.1987. године, трећи меморандум 25.5.1900. године, а четврти меморандум 5.6.1902. године) одбијени, а предузет је читав низ репресивних мера, између осталог распуштање три црквено-школске општине (Мостар, Сарајево и Ливно) хапшење и бојкот присталица покрета и слично.

Иако је власт упорно тврдила да је овај покрет инициран и помаган споља (Србија, Црна Гора, Русија) ипак, документи говоре, да је он аутохтоно настао и да није имао званичне подршке ни једне од наведених држава. Истина је само да је покрет изазвао симпатије код Словена и код опозиционе словенске штампе у Монархији, као и да је примао извесну материјалну помоћ од Србије, али је ипак изостајала одлучна подршка било које стране државе.

Резултати дугогодишње борбе за верску и просветну аутономију ипак су резултирали *Уредбом о управи црквених и школских послова српско-православних епархија у Босни и Херцеговини* коју је санкционисао цар 1905. године. Уредбом је обезбеђена знатна самосталност црквено-школских општина, па је Православна црква у Босни и Херцеговини добила своју организацију, почев од општина преко епархијских савета до централног органа – *Великог управног и просветног савета*, који је обједињавао ову организацију. Такође је, иако под државним надзором, обезбеђен развој

конфесионалних школа. Уредба је представљала до тада први акт са законском снагом који је донесен уз учешће народа. Уредба је била на снази до 1914. године, када је укинута уз образложење да је крива за развој националне самосвести код Срба и да су органи црквене и школске самоуправе, свештенство и учитељи, носиоци непријатељске пропаганде против Аустроугарске.

Уредбом су остварена и два крупна начела која су постављена још у првом царском меморандуму, а то су: да народ сам уређује и управља својим верско-просветним стварима и да то остварује кроз такву организацију која, представљена Великим управним и просветним саветом и Вишим духовним судом чини једну заједницу, која обухвата све припаднике православне вере у Босни и Херцеговини. У институционалном смислу таква заједница до тада уопште није постојала.

У резултате борбе за црквено-школску самоуправу треба такође убројати и чињеницу да је она политизовала српске масе и створила јаку опозицију режиму, о чему је апсолутистичка Калајева управа морала да води рачуна па и да се коригује. Политички живот Срба постаје почетком XX века разуђенији и одвија се на више фронтова, уперених против истог непријатеља, али су циљеви борбе појединих друштвених група различити. Свака има свој програм националне борбе.

Аутомни покрет је несумљиво утврдио пут за даљу националну борбу Срба, на чело које долази прва генерација српске интелигенције, одлучна и спремна да тај уски простор прошири на цео друштвено-политички и економски живот. Сељаци су у борби за своје захтеве самостално наступали и њихови аграрни меморандуми представљају по свом садржају скуп захтева који се сасвим разликује од оних које су вође покрета тражили у својим меморандумима. Шта више и трећи политички фактор из редова српског народа – студентска омладина у Бечу, почетком XX века такође самостално наступа. Њихов меморандум аустроугарским делегацијама поставља далеко шири круг проблема босанско-херцеговачког друштва у односу на аутономни покрет.

Резултате борбе за црквено-школску самоуправу не могу се ценити једино на основу Уредбе. Можда је значајнији резултат тог покрета што је покренуо добар део српског народа у борбу против апсолутистичког режима и развио на тај начин политичку свест, која је резултирала тиме да се за цело време окупације већина српског народа није мирила са режимом туђинске власти, него му се опирала на разне начине.

Као резултат борбе српског народа за верско-просветну аутономију Уредбом из 1905. године било је допуштено отварање српско-православних школа које су издржавале црквено-школске општине, пошто су се Срби бојали (из верских и националних разлога) да шаљу своју децу у државне (комуналне) школе. Сва кључна питања српско-православних школа (грађење и отварање школе, избор и издржавање учитеља, наставни програми са неопходним верско-националним садржајима) решена су споменутом аутономном борбом и Уредбом из 1905. године. Ове школе биле су сличне црквено-приходским школама које су постојале у Русији.

За само неколико година (од 1905. до 1914) у Босни и Херцеговини основано је 120 основних српско-православних школа (једна од првих била је школа у Прибинићу) што је у знатној мери допринело смањењу огромне неписмености становништва Босне и Херцеговине. Како пише Митар Папић (у књизи: *Школство у Босни и Херцеговини 1918-1941*) државне (комуналне) школе су отворане и програмски усмераване према општим циљевима државе. Није се радило о подизању такве школске мреже чији би циљ био обухватање све деце дорасле за школу. Школе су отворане споро и само у толикој мери у којој би задовољиле потребе за најнужнијим писменим кадром, који се и укључивао у занатство, нижу администрацију и индустрију која се почела развијати. Пре аустроугарске окупације нису вођени статистички подаци о школама и стању писмености, али се претпоставља да је окупација затекла нешто више од 3% писменог становништва. За четрдесет година владавине, упркос хвалисању и истицању на међународним скуповима и изложбама културне мисије у овим крајевима, број писмени се није подигао ни за пуних 9%.